

KOVÁTS Dániel

Tompa Mihály hazaképe

1. Úgy tetszhet, késésben vagyunk Tompa Mihály költői jelentőségének méltatásával,¹ hiszen 2017-ben volt születésének bicentenáriuma, s mintha Arany János tartalmas, sokszínű ünneplése mellett elhomályosult volna az íróbarát alakja, életműve. Tudnunk kell azonban, hogy tavaly sem maradt visszhangtalan az évforduló, hiszen Tompa szülőhelyén, Rimaszombatban, tanulóévei helyszínén, Sárospatakon, lelkeszi szolgálata állomáshelyein, Bején, Keleméren, Gömörszőlősen, Hanván, Putnokon – s bizonyára máshol is – méltó módon emlékeztek meg róla. S az Arany-évforduló írásos hozadéka, Beke József hatalmas Arany-szótára² és Szilágyi Márton Arany-monográfiája³ mellé odahelyezhetjük B. Kovács István jóvoltából a Tompa-breviárium impozáns kötetét⁴ – amely párját ritkítja a maga műfajában –, Lenkey István hézagpótló Tompa-bibliográfiáját⁵ vagy az évtizedek óta figyelemre nem méltatott *Olajág* Pocsainé Eperjesi Eszter kezdeményezésére kiadott hasonló kiadását⁶. Hadd tegyem hozzá a látszólagos késedelem magyarázataként, hogy 2018 is tartogat Tompa-évfordulót: július 30-án lesz 150 éve, hogy írónk Hanván örökre lehunyta szemét.

Tompa Mihályra úgy tekintünk, hogy ő a *harmadik* a Petőfi által triumvirátusnak nevezett baráti körben. Talán ezért vetődik némi árnyék reá társai fénye mellett? Pedig micsoda nagy szó e körben harmadiknak lenni! Én a prózaíró Jókai Mórt is behelyezném ebbe a körbe, hiszen az ő műveinek tematikája, érzelmi világa, irányultsága ott jelöl ki helyet számára. De nemcsak ők négyen érdemelnek figyelmet, hanem azok a ma már kevésbé becsült kor- és alkotótársak, akik szerves részei annak az irodalmi közegnek, amely új, művelődéstörténeti jelentőségű felvirágzást teremtett. Kerényi Frigyesre, Erdélyi Jánosra, Szemere Miklósrá, Kazinczy Gáborra, Szász Károlyra, Garay Jánosra, Lévy Józsefre, Pákh Albertre gondolok, hogy csak olyanokat említsek, akik szoros kapcsolatban álltak Tompával. Vagyis a legnagyobbak koruk irodalmi életének tehetségeiben gazdag környezetéből emelkedhettek ki, s egy olyan tábornok érezhettek maguk körül, amely lehetővé tette, hogy ne magányos harcosként álljanak ki a kulturális küzdőtérre, s hogy egy új irányzat zászlóvivői lehessenek.

Azért említem ezt, mert Vörösmarty Mihály, Bajza József, Toldy Ferenc kezdeményezései nyomán Tompáék – a történelmi mozgások olykor negatív hatásai ellenére – egy kiterjedt, sokszínű irodalmi világ szereplői lettek, amely új korszakot jelent – többek között – az író és a *közélet*, az író és az *olvasó*, az író és a *kiadó* viszonyában. Változik tehát a költők mozgásteret, megszólalásuk motivációja, tárgya és mikéntje. Ebből kell kiindulnunk, amikor Tompa Mihály hazaképet próbáljuk fölvezetni.

2. Az a cél, hogy a nép uralkodjék a költészetben, együtt járt egy új nemzetfogalom formálódásával. Történeteszeink, irodalomtörténészeink a 18–19. századi folyamatok leírásában párhuzamosan formálódó közösségfogalmak alakulására hívják fel a figyelmet. A *natio*

Hungarica a 18. század közepe táján „a magyarországi rendek által alkotott nemesi nemzetet” jelentette, amelyben a több nemzetiségből álló nemesség mellett, az egyház, valamint a rendi országgyűlésen való részvétel jogával felruházott városok is benne foglaltatnak. A másik közösségfogalom, a *Hungarus-tudat* sem járt feltétlenül együtt a magyar nyelvűséggel, ennek a területi összezártság, az alattvalói minőségben való összetartozás az alapja. Fokozatosan erősödött, terjedt azután a *nyelvi-kulturális* nemzetfogalom, tehát a jogi státusz, illetve a területi hovatarozás helyett a nyelvhasználat lett a nemzethez tartozás kritériuma. Tompa Mihály nemzedéke olyan időszakban futotta be költői pályáját, amely a nemzetfogalom tágulását hozta, mert az abból addig kirekesztett jobbágyosság felszabadítása őket is a nemzet részévé tette. Ezt a folyamatot is figyelembe kell vennünk, amikor költőnk honszeretetről szólunk.

Jókai keserű szavaira oda kell figyelnünk. Az *Életképek* 1848. május 21-i számában, két hónappal a pesti forradalmi fellépés után írta: „Mi magunkat igen hosszú ideig csaltuk. Azt hittük, hogy népünk van. Pedig nincs. Míg volt, nemességünk volt az. A földművelő nagy tömeg előtt ismeretlen fogalom volt e szó: »haza«. Még most is az. Szabadságaért akárki más iránt háladatos, csak hazája iránt nem. Ha azt mondjátok neki, hogy keljen fel honát védeni a muszka ellen, sírva fakad s azt mondja, hogy inkább robotol és éhezik. A kabátos embert gyűlöli; nem hisz neki. A nemzeti színeket nem érti; neki addig a törvény sem törvény, míg a császár pecsétje alatta nincs, nagy kétféjű sással.” Valóban, a társadalmi alávettetés nem kedvezett annak, hogy a nép magáénak érezze a hazát. Ezt tapasztalva az írók ifjú nemzedéke egyik küldetésének tekintette, hogy a nép a hazafogalom része legyen, s hogy a népben megerősítsék egy tágabb közösséghez való tartozás tudatát és felelősségét. Petőfi és Arany költészetében kiválóan, közismerten nyomon követhető ez a törekvés, s Tompa Mihály a társuk ebben a felfogásban.

Arany Jánosnak írta „azt hiszem a népköltészetnek (értsd: a népies költői irányynak – K. D.) célja kettős: emelni a népet fölfelé; édesgetni a nagyobbakat hozzá lefelé.” Vagyis az addig kirekesztett rendet be kell vonni a társadalom szövetébe, hazát adni neki. Tompa a társadalom minden rétegéhez szól, amikor a nemzet kérdéseiről gondolkodik vagy mereng, legyen szó az ellentmondások szatirikus bemutatásáról, az elnyomtatás miatti kesergésről, a küzdelemre buzdító lelkesültségről vagy akár érzelmes dalokról. Megtanulta, hogy a templomi szószékről úgy kell az Igét hirdetni, az erkölcsnemesítő tanítást közvetíteni, hogy az a gyülekezet valamennyi tagja számára befogadható legyen iskolázottságtól, társadalmi elhelyezkedéstől függetlenül. Ha ezt a helyzetet magunk elé képzeljük, megértjük, miért tartoznak Tompa kifejezőmódjának tengelyébe a Biblia szereplői, élethelyzetei, miért használja a természet teremtményeit, jelenségeit példázataihoz.

A honról, a magyarságról való megszólalásban a kor közjogi, politikai történései meghatározóak. Mozgalmas időszakról van szó. A reformkor lendülete, a szabadságharc próbája, az elnyomatás kínja, a kiegyezés reménye mind-mind ott villog vagy remeg a versek hangnemében, üzenetében. Tompát – akárcsak Vörösmarty Mihályt és Arany Jánost – a fenyegető veszélyek miatti aggodalom, a veszteség keserősége, a nemzethalál víziója és a csöndes ellenállás kötelezettsége foglalkoztatta. Ebben van költészetének nagy értéke, jelentősége.

Tompa munkásságának közösségi témakörei: az istenhit, a magyarságtudat és a természetseretet. Mindháromban van ma is mondanivalója számunkra, most azonban – a rendelkezésemre álló keretben – ezek közül a költő hazaképevel foglalkozom. A leghatásosabb az lenne, ha most verseinek sorozatát olvashatnám fel szemléltetésül, meg kell azonban elégednem idézetekkel, amelyek talán arra készítenek az érdeklődőket, hogy otthon levegyék a polcra Tompa verseskötnyvét, vagy a világhálóról képernyőjükre hívják elő költeményeit. Hazafogalmának alapja a nemzeti közösségnek a személyes érdek elé helyezése: „Soha bol-

dog ne légy, – ha nem boldog hazád!” mondja *A testvérek* című költeményében. A hazafogalom elemeit – minden bizonnyal korának közfelfogását követve – így sorolja fel egyik elmélkedésében: „a hármás halom, s négy folyam, a tejjel és mézzel folyó föld, a gerézd- és kalászdús tájak, a régi dicsőségnek és gyásznak ismerős térei, [...] a népes falvak és városok, a nemzetcsalád ősi erkölce, [...] zengő szép nyelve, intézményei, [...] a múlt emlékei...” Mindezek „csodálatosan összeolvadnak, egymást átölelik, s magasztos eszmévé forranak”: ez a haza (*Honszeretet*). Vagyis a föld, a nép, a hagyomány és a nyelv a meghatározó.

3. A hazához tartozni – többek között – azt jelenti: *közös térben* élni. Nem tudok pontosan válaszolni arra a kérdésre, hogy Tompa számára az akkori Magyarország mely tája volt a legkedvesebb. Az általa bejárt, megénekelte helyek többszínűségéből az a meggyőződés következtethető, hogy minden vidékhez kötődni *lehet*. De feltétlenül kötődnünk *kell* valamelyikhez, mert: „Nagy a világ: a hon csak egy!” (*Emlékvérs*)

Tompa jól tudta, hogy a kiegyensúlyozott lelkiállapot egyik legfontosabb eleme, az otthonlét tudata, amely konkrét helyhez fűződik. *Messziről* című versében ez a gondolat így kap formát: „Mert a boldogság csak úgy lesz teljes nekem, / Ha azzal szüntelen együtt képzelhetem / A kedves szép hazát; / Jó szomszédok között, csendes faluhelyen... / Ott lehet csak boldog a békés kis család!” Máshol „gyógyfű-termő föld”-nek nevezi a kedves hazát (*A titkos beteg*), ahol orvosságot találunk bajainkra. „Bizony, ha lelked fáj, ha rajta seb vagyon: / Könnyebben begyógyul a honi hantokon.” (*Levél egy kibujdosott barátom után*).

Egyik virágregéjében a havasi rózsával mondatja ki erős ragaszkodását: „Hazám! te földed / Minden fűszála / S porszemje Szent!” S amikor *Előre* című versében a szabadságharc vitézeit biztatja, akkor is az éltető szülőföld védelmére gondol: „Hisz a héja is megverekszik / Rövid lakásu fészkeért. / Hagynátok e földet? hol ősi / Éltünknek fája vert gyökért!” A költő azt tartja, hogy nem szoktuk megkérdezni, miért kedves nekünk a szülőföld, talán nem is tudnánk felelni a kérdésre; a nekünk rendelt hely iránti vonzalmunk azonban nem lehet számítás kérdése: „E tér: mit hazádul a végzet kimért... / S nem szeret az, aki számít, miért szeret.” (*A pipishez*) Hogy mi a magyarázata az önzetlen ragaszkodásnak, arra ez lehet a válasz: „Van e földnek egy bűbajos folyamja, / Mely forrón s titkos mélységből ered, / Meg nem rendül, míg ezt harsogni hallja... / Ez a hű, forró hazaszeretet!” (*Múlt, jelen s jövő*) Ez vonzza haza azokat, akik más vidékre sodródtak. Amint *A virág tündére* mondja idegen földön járva: „Itt is jár szellő s harmat, a menny / Itt is fénnel mosolyg reám; / De én mégis csak visszavágyom, / Mert mégis szebb az én hazám!” Egyik elmélkedésében olvassuk jellemző hasonlatát: „az ember hasonló ama nemes növényhez, mely eredete helyéről kivéttévé, más földben csak sínlik, s nem verhet mélyen gyökeret.” Ugyanebben az írásában a családi otthon szűkebb köréből kiindulva bontja ki a haza fogalmát: „Ha mindenki előtt méltán kedves az ősi ház, az ösmerős udvar és kert, hol napjai békében folynak, a patak, a termékeny telek, az ősök hamvát pihentető temetőkert, ... bizonnyal szeretnie kell a szép nagy hazát, mindnyájunk édes lakóföldét, melynek nyugalma- s virágzásában találja föl az ő hajléka s otthona is a magáét. Nem félti, nem szereti-e a madár az egész terepélyes fát, melynek pedig csak egy ágán áll az ő fészke?” (*Honszeretet*). A fa és az ága viszonyában metaforikusan ott a magyarázat az otthon és a haza összefüggésére.

4. A haza képeben a terület mellett lényeges elem a benne élő *nép*, a sorsközösségben élő lakosság. Tompa nem tesz különbséget a népelemek nemzetisége, nyelvhasználata között, egységnek tekinti az adott földön együtt élőket. Ő – költőként – magyar nyelven, tehát magyarul értőkhöz szól, függetlenül vallásuktól, etnikai hovatartozásuktól. A templomban református hívei vették körül, tájain azonban a más vallásúak és ajkúak is értették a magyar szót. Annál erősebb a mondanivalója a társadalom rendi, illetőleg erkölcsi tagolódásáról. Életsorsa

megismertette őt a szegénység megalázó voltával, a szociális igazságtalansággal, érzékeny volt tehát a társadalmi munkamegosztásnak és a javak elosztásának aránytalanságára. E témában talán leghatásosabb A hangyákhoz írt költeménye, amelyben szatirikusan párhuzamot von a hangyák és az emberek társadalmának kirívó ellentéteire. Közöttük nincs henyélő, nálunk viszont „Egyik, törvén kemény ugart, / Napestig izzad, dolgozik; / Másik rugalmas pamlagán / Végignyúlván – unatkozik.” Náluk közös a szerzemény, nálunk potrohos a gazdag, ösztövére a szegény. Ők nem versengenek, mi érdekeinkért képesek vagyunk felfalni egymást.

Vagy hallgassuk meg *Nagyjaink* című versének sorait: „Mi voltál mindeddig, szülő honom? / Asztal, mely állt terítve gazdagon; / Áldásaid: bor és kenyér; / Arany pohárban sárga tűzborod, / Kenyered, mint a hó, fehér. / S gazdagságodban Isten megvere, / Mert csak néhány kiváltságos here / Emészté dús áldásidat; / Mig millió koplalva dolgozott, / Kapván csontot s kenyérhajat.”

Az egyenlőtlenséget tehát többször is szóvá teszi. „Sok édes gyermek él e honban, / De háromnyi mostoha! / Kik rég szedik rá a Judás-pénzt / S eladták vón' inentova...” (*Előre*).

Tompa bírálatának másik tárgya a nemzeten belüli széthúzás, amely a nehéz történelmi időszakokban végzetes lehet: „A nemes sas lakhelyén / Rabló kánya fészkel...? / A törvény és rend helyét / Rút erőszak állja...? / Önszülőttiben vesz el / A magyar hazája!” (Hahóthy Farkas). Felelősségre emlékezteti kortársait. Tudja, persze, hogy külső tényezők, a nemzet elnyomói ugyancsak visszavetik a haza fejlődését, amelynek lakói emiatt alávetettségben élnek: „S e földön, hol vérzett-virágzott / Nyolc hosszú századig, / E földön, mely már nem hazája, / Mint a zsellér lakik!” (*Pusztán*) Pozitív események hatására elő-előtűnik optimizmusa, a jobb jövőbe vetett hite: „Most már ember lesz minden ember, / S tesz egy boldog nagy nemzetet” (*Némuljatok meg...*). A humánus, az emberi minőség, az erkölcs adja tehát az alapot a nemzet, a haza boldogulásához.

5. A haza földje és népe alkotja Tompa költészetében a hazakép meghatározó vonalait és színeit. Van azonban további két elem, amelyekre – legalább az említés szintjén – utalnunk kell. A fogalomnak szerves része ugyanis a *hagyomány* tisztelete. Egyik korai megnyilatkozása ennek, hogy már diákkorában gyűjteni kezdte a helyhez kötődő mondákat, népköltészetünknek e virágzó kincseit. Sárospatak diákjaként megismerkedett a magyar kálmvista örökség konzervatív és konok magatartásmódjával, amelynek hatása alól nem vonta ki magát. Becsülte történelmünk nagyjait, a prédikátor elődöket, de hazafogalmába az alávetett helyzetbe szorult honfitársai is beletartoznak. *A vándor könyvébe* című versében ezt így közvetítette: „Tekintsd meg a nagyok sírszobraikat, / De őseidnek hamvát ne feledd... / Ne, a fényes, dús paloták miatt: / Az egyszerű kis szalmafedele!” Hatalmas órában méltatta a protestánsokat gyámolító nagyasszony, Lorántffy Zsuzsanna érdemét: „A közműveltség szent ügyének / Terhét hordá a női váll... / Hála a jóknak, akik éltek! / De ő nagyobb mindannyinál.” Párja lehet ennek a költeménynek a Kazinczy Ferenc születésének centenáriumi ünnepségére írt óda, a széphalmi Mester hatásának, jelentőségének méltatása; neki köszönhető ugyanis, hogy a magyar a művelt népek sorába emelkedett. Kisfaludy Sándor és kortársai érdemét, hatását így becsüli: „Zenge a lant, hurján buzdító hangok ömöltek, / S a nemzet fásult keble dobogni tanult” (*Kisfaludy Sándor emlékére*).

Ne feledjük, van biblikus hagyomány is a magyar művelődéstörténetben, amely szervesen beépül Tompa költői mondandójába! Az ószövetségből ismert Sámson vagy Simeon például a maga üzeneteinek tolmácsolásában szerepet kap; a hallgatóival, olvasóival közös alapismeret révén ezzel is gazdagíthatta a költői képzetársítás hatását. Mint ahogy az antik mitológia alakjainak – például Ikarusnak – megidézése növeli az üzenet súlyát, s szemléletes-ségével segítheti annak értelmezését. Tompa meggyőződése, hogy kultúránkat, hagyományá-

inkat feladva vesztünkbe rohannánk. „Legyen magyar, aki magyar, viseletben, szóban! / Ősi színünk, ős erkölcsünk s nemzeti szép nótánk / Megtagadva, elcserélve: átkozottak volnánk!” (*Gazdaember ömlengései*).

Igen, a magyar szó, a magyar *nyelv* ugyancsak része a nemzetfogalomnak, a hazaképnek. Ahogy ő látja: „Volt úgy, hogy ez feledve kábán, / A nyelv, a hon mi szent nevek: / A siető enyészet ágyán / Lőn öntudat-vesztett beteg” (*Kazinczy Ferenc emlékezetére*). Örül a költő, amikor nyelvünk elismertségének példáit látja: „A kedves honi nyelv felvitta magát diadallal / Sok száz éveken át idegenbitorolta helyére, / És hangzik méltósággal megyéink teremében, / A villás fecskét röpülésében megelőzve.” (*Versfüzér péchujfalusi gróf Péchy Emánuel ő nagyságának*). Amikor pedig a szabadságharc bukását az önkény évei követték, 1851-ben így kesergett Arany Jánosnak írt levelében: „Ma holnap a pusztá magyar szó botrány lesz szemökben. Nem garantirozza a mi jövőnket barátom semmi, csupán a – halál.”

Van Tompa Mihálynak egy bensőséges hangulatú elmélkedése a nyelvről, amelyben rámutat a kimondott szó erejére, a beszélő felelősségére. „Megrendítő a szó, ha ünnepélyes esküre emelkedik – írja –; magasztos, ha az ártatlant védi, a szenvedőt vigasztalja; rettenetes, ha vádol és büntet. Sebez és gyógyít, öl és elkeserít, lángba borítja s megsápasztja az arcot...” Abból indul ki, hogy az ember „a halhatatlan lélek, okos értelem s élő nyelv által” emelkedik ki a többi teremtmény sorából, bár szól hozzánk a maga módján a természet, az élővilág is. „A beszéd ereje, mint szélvész a tunya hullámokat: felkölti, mozgásba hozza a lelkeket...” A nyelv szerepét abban látja, hogy „általa magunkat és felebarátainkat boldogítsuk; a létezészt szép-pé, célossá tegyük, s a tökélyben elébb-élebb haladjunk.” Akár a mi anyanyelvi mozgalmunk jeliségének tekinthetjük biztatását: „Úgy éljek az emberi méltóság e dicső jelével, a szólással, hogy gyarapítsam a művelt, nemes hangot a társadalomban, építsem a közilletmet, engeszteljem a háborgókat, hogy vigasztaljam a kesergőt...” (*A nyelv*).

6. Most nincs rá helyünk, de valamikor szólni kell e téma kapcsán arról, miként illeszkedik Tompa hazaképe az *európai áramlatokhoz*. Hogy csak egyetlen példát említsek, August Heinrich Hoffmann von Fallersleben – a német himnusz szövegírója – 1840-ben, Tompa költői pályaindulása táján adta ki Hamburgban közéleti verseit, amelyek hangnemére az a – nemzedékünk németóráin megtanult – szállóigévé lett két sor jellemző: „Was ich bin und was ich habe, / Dank’ ich dir, mein Vaterland.” Vagyis: ami vagyok, és amim van, neked köszönöm, hazám. S ez egybeesik Tompa felfogásával. A másik kibontandó szál a költői *hatás* alakulása, hiszen a szabadságharc bukása, Petőfi halála, Vörösmarty összeomlása után Arany János mellett Tompa lett a nemzet sorsáért való aggodalom és biztatás legismertebb szövszó-lója közismert költeményeivel, allegóriáival.

Most azonban zárjuk le méltatásunkat azzal, hogy fogadjuk be a 200 éves Tompa üzenetét *Az esztendő végén* című verséből idézve: „Hangozzanak fennen szivedben / Az erkölcs szavai, / Légy, a magas célt nézve, ember, / Keresztyén s hazafi!” S ha lehet, igyekezzünk a költő biztatása szerint „Különb nép lenni, mint a hajdani!” (*Gróf Mikó Imréhez*)

Jegyzetek

1 Az Anyanyelvápolók Szövetsége által a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2018. február 21-én tartott Tompa-emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett szövege.

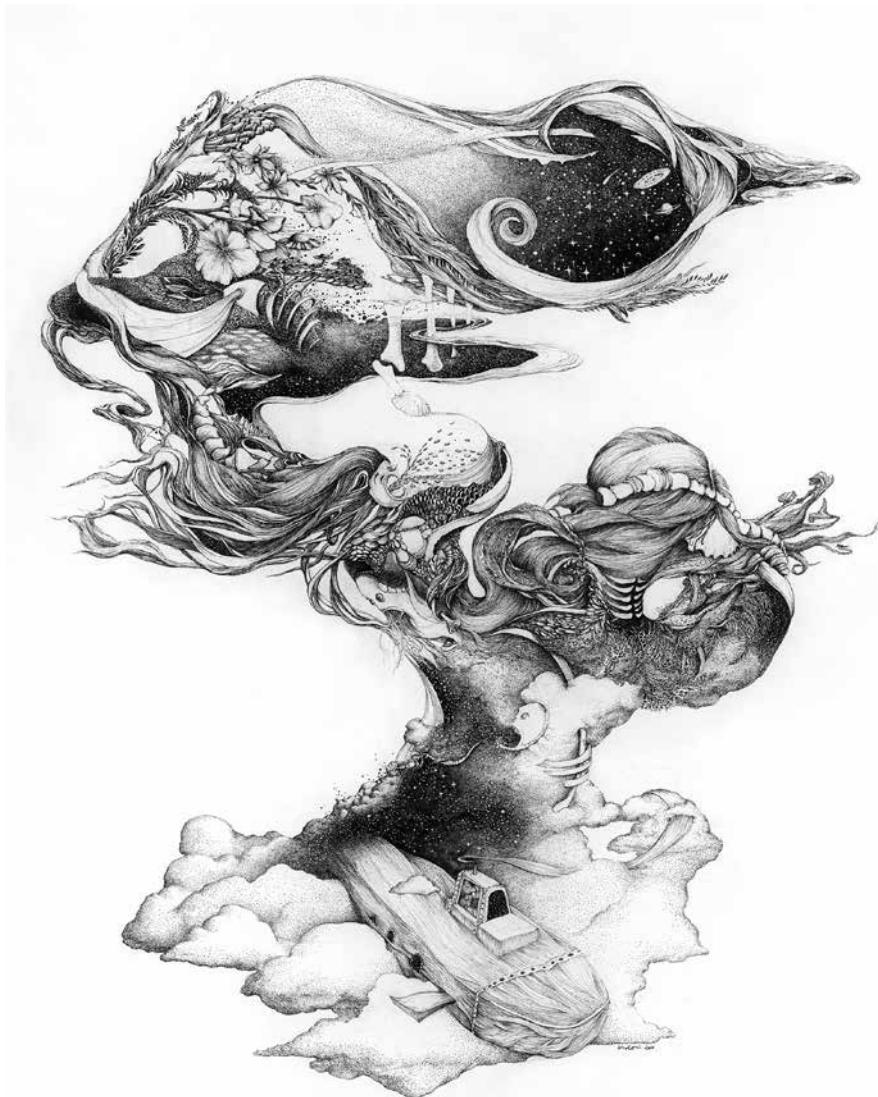
2 Beke József: Arany-szótár I–III. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest, 2017.

3 Szilágyi Márton: Mi vagyok én? – Arany János költészete. Pesti Kalligram Kiadó, Budapest, 2017.

4 Tompa Mihály: Lant és Biblia. Breviárium. Szerkesztette: B. Kovács István. Tompa Mihály Gömöri Kulturális Egyesület, Gömörszőlös – Putnok, 2017.

5 „Ősszel születtem én: tavasz leend, Mikor rám esteledik...” Bibliográfia a 200 éve született Tompa Mihály életéről és munkásságáról. Gyűjtötte és szerkesztette: Imolay Lenkey István. Tompa Mihály Gömöri Kulturális Egyesület, Gömörszőlös – Putnok, 2017. A kötetre felhívtuk a figyelmet lapunk Polcraaló rovatában: Zempléni Múzsza, XVII. évf. 3. szám, 2017. ősz, 95. o. A témával kapcsolatban lásd még: Imolay Lenkey István: Tompa Mihály és Arany János barátsága = Zempléni Múzsza, XVII. évf. 3. szám, 2017. ősz, 23–27. o.

6 Tompa Mihály: Olajág. Elmékedések, fohászok és imák. 1867. Hasonmás kiadás: 2017.

Mit tegyek?
(Juhász Ferenc illusztráció)